

УДК 81'373.6-21:133.1

МАХЛІН Петро

ДО ПОХОДЖЕННЯ НАЗВИ «ПТАХ СВЯТОЇ МАРІЇ» (ALCEDO ATTHIS)
В ІТАЛІЙСЬКІЙ ТА ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВАХ

У статті розглядається етимологія італійської та французької назв птаха рибалочки «Свята Марія» та пропонуються причини перенесення цих назв. Витоки цієї вторинної номінації, на думку автора, слід шукати у християнській символіці та у дохристиянських язичницьких ритуальних спостережень за птахами (ауспіціях). Зіставлене походження назви «Птах Святої Марії» та назви «Птах Святого Мартина», які відносяться до одного і того ж птаха (Alcedo Atthis).

Ключові слова: вторинна номінація, антропоморфізм, християнський антропоморфізм, етимологія, романські мови, орнітонім.

Вступ. В італійській мові назва *uccello di santa Maria* птах святої Марії подається як паралельна назва до птаха рибалочки (Alcedo atthis), інша назва якого *martin-pescatore* Мартин-рибалочка [24, с. 479].

Наявність подібної назви у французькій мові (mère Carey) засвідчують англійські джерела, розглядаючи етимологію назви *mother carey chickens* — курча матері кері. Як вважає І.К.Бревер «французи називають цих птахів [качурок — *hydrobates pelagicus*] *oiseaux de Notre dame* або *aves sanctae Mariae* або *Mater cara*. Ці птахи попереджають моряків про шторм. Тому вважається нещастям їх вбити» [19, с. 863–864].

Аналіз досліджень. Етимологічні джерела з італійської [34; 35; 24, с. 479] та французької мов [38, с. 959; 22, с. 800; 27, с. 1320; 30, с. 525] абсолютно не надають ніякої інформації щодо значення та походження назви. Спеціальна монографія П.Кабара та Б.Шове з етимології назви птахів Європи згадує тільки англійську назву *mother carey chicken*, але не наводить відомостей про її французьку паралель [21, с. 46].

Постановка проблеми. Відсутність навіть згадки про ці назви можна пояснити: справа в тому, що і в італійській, і у французькій мовах — це словосполучення, а не окремі слова, тому, можливо, вони і випали з поля зору лексикографів та етимологів.

Отже, пошук причин виникнення цієї назви шляхів номінації і є завданням цієї статті.

Перша фіксація назви *uccello di santa Maria*. У творі італійського письменника Луїджі Пульчі (XV ст.) під назвою *Morgante* (видааний у 1483 р. у Флоренції) розповідається про казковий килим, на якому зображені всі існуючі птахи, серед них знаходимо назву *uccel santamaria*:

La gallinella con variate piume,
L'uccell santamaria v'era e 'l piombino;
E 'l bianco cigno, che dorme in sul fiume,
Parea che fussi alla morte vicino,
Pero contassi, come è suo costume;
Quivi col gozzo e col gran becco aguzzo
Si vedeva l'anitroccolo e lo srtuzzo;
Barattole, germani e farciglioni,
Altri uccèi d'acqua, io non saprei dir tanti; —
водяна курочка, птах святої Марії там був та
рибалочка, та білий лелека, який спить на річці,
схожий, ніби він помер, однак співає, зазвичай.
Тут же й із зобом та великим дзьобом утка та
страус. Дикі утки та інші водні птахи, яких
я навіть не знаю (Пер. наш) [36, с. 432]. Скоріше за все, птах Святої Марії, поданий поруч із назвою рибалочки і був з ним ототожнений.

В творі *Uccelleria* (1622) італійський вчений Дж. Оліна також перераховує всі назви птаха: «...a Roma e in Toscana chiamasi Uccello di Santa Maria o la Madonna» — в Римі та Тоскані називається птах Святої Марії або Мадонна» [33, с. 39].

Символіка птахів. Птах рибалочка (Alcedo atthis) та його символіка в античності. Найвідоміша легенда, пов'язана з птахом — епізод з Метаморфоз Овідія (книга XI, 682–748), в якій розповідається про нещасливе кохання Алкіони та Кеїка. Кеїк вбитий та тіло його загублено, його дружина Алкіона знаходить тіло на узбережжі та від суму перетворюється на птаха:

Взимку погідних сім днів у гнізді,
що гоїдається легко
Прямо таки на воді, Алкіона висиджує яйця.
Спить тоді хвиля морська: в ту пору із печери
Не випускає Еол, полишаючи море внучатам
[13, с. 205].

На те, що птах висиджує яйця на воді та у цей час море спокійне для судів вказує римський комедіограф Плавт (II ст. до н.е.): *mihi tam tranquillam facis// quam mare olimst, quom ibi alcedo pullos educit suos* (Plautus, Roenulus, 355–356) — *ти мене так заспокоюєш, як море, коли птах-рибалочка виводить своїх нащадків* [17, с. 25]. Це співпадіння призвело до того, що ще у греків птах був присвячений Афіні, покровительці моряків. Труп цього птаха використовували як талісман блискавки та брали його з собою, що ловля риби була кращою [21, с. 238–239].

Символіка птахів у християнстві. Уваров вважає, що голуб — іудейський символ душі — був узагальнений у християнстві до птахів взагалі під впливом псалма СХХІІІ, 7: «душа наша, ніби птах, звільниться від ловлячих». Посилаючись на Тертуліана, Уваров вважає, що птахи — це символ християн-мучеників, які піднялись на небо; а риби — символ тільки тих, хто тільки хрестився, звичайних християн [16, с. 156]. Розглядаючи символіку окремих птахів, Уваров зазначає, що вони, як правило, є символом воскресіння з померлих. Так це стосується птаха фенікса [ор. cit., с. 194], півня [ор. cit., с. 198] та павича [ор. cit., с. 199–200].

Згідно із Старим Заповітом, Ной вислав голуба, щоб дізнатись, чи є суша після потопу (Книга Буття, 8, 11). Звідти голуб — символ душі у іудаїзмі та, пізніше у християнстві. Існує, однак, середньовічна легенда, яка свідчить, що спочатку Ной випустив птаха-рибалочку, який «підлетиві занадто високо та став помаранчевим та голубим від кольору сонця та неба» [26, с. 43].

Перенесення на Марію Магдаліну античної символіки рибалочки.

Згідно Євангелія від Іоана, Ісус з'явився перед своїми апостолами, однак першим, хто його побачив після смерті, була саме Марія Магдаліна. Їй явилися два ангели — один біля його ніг, інший — біля голови у тому місці, де лежало тіло Христа. Вони запитали у неї, чого вони плачуть та вона відповіла, що не знає, де тіло. Тоді він звернувся до неї і вона його впізнала. «Dicit ei Jesus: noli me tangere, nondum enim ascendi ad Patrem meum: vade autem ad fratres meos, et dic eis: Ascendo ad Patrem meum» — *Він сказав їй: «не торкайся мене, поки я не піднявся до свого Батька, іди до моїх братів та перекажи, що я піднімаюсь до свого Батька»* [31, с. 684].

Одже, цілком можливо, що у християнстві з актом воскресіння могла, окрім самого

Христа, асоціюватись Марія Магдаліна. А, таким чином, могли співпасти птахи, як символи воскресіння та Марія, як його свідок.

Якщо наше припущення вірне, то нема нічого дивного у назві птахів іменем Святої Марії. Чому саме рибалочка став її символом? Можливо, через легенду, яка пов'язує цього птаха з Ноем і, таким чином, виділяє серед інших. Крім того, на нашу думку, важливим є зв'язок цього річкового птаха з водою та рибами (бо це відомий птах-риболов), а рибалка у християнстві символічно означав Христа та святих. Додамо також, що серед діалектних назв птаха рибалочки в італійській мові (1886) понад з 16 назвами із коренем *Martin* присутні три назви *Santa Maria* та одна назва *Madonna* [29, 213–214].

Французька назва *mère carey* деяких морських птахів. Французький зоолог XVIII століття Бюффон у статті про морського птаха *Macronectes giganteus* (французька назва *Pétrel géant*) зауважує, що: «Les amtelois de l'équipage appelloient cet oiseau *mère carey*» — *моряки називають цього птаха мати кері* [20, с. 319]. П'єр Кабар зазначає, що цього птах змішувався з орлом-ягнятником *Gyraetus barbatus* [21, с. 40]. Він же, відносно іншого птаха наводить англійську назву *mother carey's chicken*, яка є похідною від середньовічного *mater cara*, Діва Марія, у якої моряки просили покровительства [ор. cit., с. 46].

За текстом Бюффона не зрозуміло, чи ця назва є дійсно французького походження, бо передається вона англійськими моряками. Однак, за П. Кабаром, Б.Шове та англійським дослідником Е.Бревером, джерело цієї назви — романські мови. Тому, можливо, ця назва виникла у франкомовному морському середовищі, а потім була запозичена та вперше засвідчена у англійців.

П. Кабар та Б.Шове зазначають, що цього птаха плутали з орлом-ягнятником (*Gyraetus barbatus*) [21, с. 40]. Вони ж, стосовно іншого птаха наводять англійську назву *mother carey's chicken*, яка є похідною від середньовічного лат. *Mater Cara*, Діва Марія. У птаха під такою назвою моряки просять заступництва [Cabard, 2003, с. 46].

Треба ще зауважити, що орел-ягнятник, з яким плутали, за свідченням П. Кабара, морського птаха *macronectes gyganteus*, у язичницькому Римі був птахом, призначеним для ауспцій. Тобто за його польотом аугури робили висновки щодо майбутнього. Цей птах

називався у латині *ossifraga* або *sanqualis* [32, с. 175]. Отже, вибір саме цього птаха міг бути продиктований його належністю до язичницького культу.

Птахи, призначені для ауспіцій. Групи птахів. Всі птахи, призначені для гадань, поділялися на дві групи: *alites* (великі птахи, за польотом яких робилися спостереження) та *oscines* (птахи, крик та політ яких був важливим). Перелік латинських назв птахів для ауспіцій, поданих нижче, цитуємо за словником Джона Мюррея, стаття «*augurium*» [32, с. 175].

Окремо можна виділити птахів, що належали до обох груп. Ці птахи були присвячені найдавнішим римським божествам: *picus Martius* — зелений дятел *Dryocopus martius* [17, с. 130] (Т.М.Компанець знаходить паралельний варіант назви: «*Martia avis* [досл.: «*марціє птах*»] «дятел» (Овідій, Фасти, 3, 37)» [9, с. 19]); *picus Feronius* — дятел Феронії, невідомий птах [17, с. 130]; *parra Vestae* — птах Вести, можливо, птах дрімлюга *Caprimulgus europaeus* [17, с. 119].

До *alites* належали: *aquila* — за Ж. Андре, це могли бути такі птахи: 1) беркут (*Aquila chrysaetus*); 2) орел-карлік (*Halieaetus pennatus*); 3) підорлик великий (*Aquila clanga*); 4) могильник (*Aquila heliaca*) [ор. cit., с. 32]; *vultur* — за Андре: 1) гриф чорний — (*Aegypius monachus*); 2) стерв'ятник (*Neophron percnopterus*); 3) сип білоголовий (*Gyps fulvus*) [ор. cit., с. 162–163]; *avis sanqualis* або *ossifraga* — 1) орел-ягнятник (*Gypaetus barbatus*); 2) орлан-білохвіст (*Halieaetus albicilla*) [ор. cit., с. 115]; *immusulus* — 1) орлан-білохвіст (*Halieaetus albicilla*); 2) корольок (*regulus regulus*) [ор. cit., с. 95–96].

Зауважимо, що паралельна назва *aquila* «орел» була *ales Iovis* «птах Юпітера». Так, наприклад, він названий в «Енеїді» Вергілія (*Vergilii Aeneas*, I, 395) [40, с. 96]. Ще один варіант назви пропонує Т.М.Компанець: «*avis Iovis* [досл.: «*птах Юнітера*»] «орел» (Овідій, Фасти, 5, 732)» [9, с. 19].

До *oscines*: *corvus* — 1) крук (*Corvus corax*); 2) грач (*Corvus frugilegus*) [17, с. 62]; *cornix* — 1) ворона чорна (*Corvus corone*); 2) ворона сіра (*Corvus cornix*); 3) буревісник малий (*Puffinus puffinus*) [ор. cit., с. 61–62]; *noctua* — 1) сич хатній (*Athene noctua*); 2) шуліка рудий (*Milvus milvus*); 3) шуліка чорний (*Milvus migrans*) [ор. cit., с. 109–110]; *gallina* — орябок (*Tetrastes bonasia*), (*Francolinus francolinus*), кеклик (*Alectoris graeca*) [ор. cit., с. 81].

Т.М.Компанець пропонує метафоричну назву сови: «*avis Minervae* [досл.: «*птах Мінерви*»] «сова» (Стацій, Фіваїда, 3, 507)» [9, с. 19].

Таблиця. Зведені назви латинських орнітонімів від імен богів

	alites	oscines
<i>Picus Martius / Avis Martia</i>	+	+
<i>Picus Feronius</i>	+	+
<i>Parra Vestae</i>	+	+
<i>Aquila (ales/avis Iovis)</i>	+	
<i>vultur</i>	+	
<i>Avis sanqualis / ossifraga</i>	+	
<i>immusulus</i>	+	
<i>corvus</i>		+
<i>cornix</i>		+
<i>noctua (avis Minervae)</i>		+
<i>gallina</i>		+

Гадання за польотом птаха. Спостереження здійснювалося за характером польоту, силою крику, напрямком руху птаха. «На Капітолійському пагорбі авгур сідав у намет, спрямований на південь... Політ птахів з лівого боку (зі сходу) розцінювався як добрий знак, політ з правого (західного боку) був нещасливим» [2, с. 477]. На певну відносність правого чи лівого боку звертав увагу Цицерон у трактаті про *Divinatio* (Передбачення). Він помічав, що для римлян щасливим є лівий бік: «для нас краще лівий бік, для греків і варварів — правий» [18, с. 273]. Однак, якщо крик дятла та ворони вважався щасливим, почутий зліва, то «для ворона — це був правий бік» [3, с. 315].

Серед птахів існувала певна ієрархія: «орел був важливіший за дятла» [17, с. 105]. При цьому важливим була й черговість появи птахів. В.П.Клінгер зазначає, що дрізд та ворона мали нещасливе значення, цитуючи Горация: *teque nec lavus vetet ire picus nec vaga cornix* (*Horatii Carmina*, III, 27, 15–16) — *Нехай тобі не завадять на шляху ні нещасливий дятел, ні блукаюча ворона* (переклад наш. — П.М.) [8, с. 64]. В.П.Клінгер доходить цікавого висновку, що римське та грецьке птахогадання було різновидом некромантії, тобто звертання до душ, втілених птахами [ор. cit., с. 99].

Таким чином, бачимо, що більшість птахів, які були символами душі, мали важливе значення для з'ясування майбутнього, а отже, використовувалися для птахогадань.

Схема формування назви «птаха Марії»

Століття	Язичництво	Християнство	
		Християнські терміни	
II ст до н.е.	Alcedo atthis – птах Афіни, покровительки моряків (Плавт)		
III ст. н.е.			Птахи – символ воскресіння (Тертуліан)
V ст. н.е.			Марія Магдалина – перший свідок воскресіння (Вульгата Ієроніма)
V–XIV ст.		Mater cara	Діва Марія – перший свідок воскресіння
XV ст.			(1483) it. uccello di santa Maria – рибалочка Alcedo atthis
XVIII ст.	Ossifraga. Птах для ауспіцій	Mater cara	(1775) фр. mère carey птах <i>Macronectes giganteus</i>

Діва Марія та Марія Магдалина. Богоматір та Марія Магдалина — два різних постаї, однак, С.С.Аверінцев зауважує, що «православна та католицька традиції приймають, ніби при воскресінні Христос з'явився передусім Діві Марії, хоча новозавітні тексти про це мовчать» [1, с. 113]. Отже, замість Марії Магдалини Діва Марія могла вважатись першим свідком вознесіння. Виходячи з даних двох мов, вважаємо, що ім'я Марії було перенесене спочатку на птаха рибалочку, а потім на іншого, морського, птаха. Це відбулося завдяки існуванню загальної символіки птахів як символів воскресіння, причому, першим свідком воскресіння у християнстві була св. Марія.

По-друге, можливо, вибір саме рибалочки (Alcedo atthis) як птаха Марії міг бути зумовлений потужною символікою цього птаха в античності, коли він особливо шанувався моряками та рибалками. З іншого боку, св. Марія є покровителькою моряків за християнські часи, тому, можливо, саме рибалочка і став її птахом.

У французькій мові назва Богоматері *Mater cara* переноситься на морського птаха качурку *Macronectes giganteus*. Причина, можливо, в тому, що цього птаха плутали з орлом-ягнятником (*Gypaetus barbatus*), а цей останній (лат. назва I ст.н.е. — *avis sanqualis*) перебуває серед птахів, особливо важливих для римського язичницького культу ауспіцій, пам'ять про які могла зберігатися у Середньовіччі.

Історія іншої назви птаха рибалочки: Птах святого Мартина. Птах святого Мартина — ворона. Зауважимо, що спочатку ця назва відносилася до ворони. Словник Дю Канжа у статті «Avis s. Martini» посилається на двох авторів, у творах яких був засвідчений цей орінтонім. Перший — теолог Петро із Блуа (Petrus Blesensis — 1135–1205 pp.), який у творі «Epistu-

lae» (1200 р.), а саме у сімнадцятому листі, згадує цю назву: «Somnia igitur ne cures, nec te illorum errore involvas, qui occusum leporis timent, qui mulierem sparsis crinibus, qui hominem orbatum oculis, aut mutilatum pede, aut cuculatum habere obvium detestantur; qui de jucundo gloriantur hospicio, si eis lupo occursaverit aut columba, si a sinistra in dexteram avis S. Martini volaverit, si in egressu suo remotum audiant tonitrum, si hominem gibbosum obvium habuerint aut leprosum» — *Не турбуйся про [значення] снів, та не роби таку помилку як ті, хто бояться появи зайця, жінки з розпущеним волоссям, людини з одним оком або без ноги, або ті, хто слухають зозулю; або ті, хто вважають добрим знаком, якщо на дорозі побачать волка чи голуба, якщо з лівої до правої руки полетить птах св. Мартина, якщо на шляху почують грім, якщо зустрінуть людину з проказою або горбом* (переклад наш. — П.М.) [25, с. 391].

Контекст виразно вказує на забобони, а, точніше, на язичницькі ворожіння по птахах.

Після цього тексту Дю Канж подає уривок з Романа про Лиса (Roman de Renart, 1170–1250 pp.). Цей твір був написаний анонімними авторами і точно встановити дату написання не можливо. Але можна припустити, що наступна цитата була написана пізніше від твору Петра із Блуа, тобто після 1200 р., оскільки в словнику ця цитата іде за латинським текстом, до того ж і контекст її вживання дуже схожий. Ось уривок з Романа про Лиса:

Là riens qui plus le desconforte,
Ce fu quantam il vint à la porte,
Entre un frasne un sapin,
A veu l'oiseil saint Martin,
Assés bucha, à destre, à destre,
Mais li oisiaus vint à senestre. (Renart, 10472)

— *Сталося ще більш незручно, коли вони підійшли до воріт, між ясенем та ялиною вони*

побачили птаха св. Мартина. Вони волали: «Праворуч, праворуч». Але птахи полетіли ліворуч (переклад наш. — П.М.).

Дю Канж зауважує, що цей птах має латинську назву *cornix*. У латинській мові ця назва могла позначати або ворону чорну (*Corvus corone*), або буревісника малого (*Puffinus puffinus*) [17, с. 61–62]. Звернемо увагу на те, що словом *mergus* також номінували буревісника. Зіставимо ці назви.

Дійсно, контекст, в якому з'являється латинська назва *avis s. Martini* та ст.-франц. *oisel s. Martin*, чітко вказує на обряд ворожіння за польотом птахів. Цей обряд — так звані ауспіції — невід'ємна частина римського язичницького культу. Виникає запитання, чи не випадково саме ворона стала денотатом назви *avis s. Martini*? Можливо, перенесенню назви *cornix* для позначення «птаха св. Мартина» сприяло застосування ворон у релігійних обрядах?

Культ Марса та Святий Мартин. Марс був найдавнішим божеством Італії, батьком Ромула і Рема, він входив у трійку найголовніших божеств разом з Юпітером та Квіріном. Йому був присвячений місяць березень — спочатку перший місяць у календарі, тобто місяць, який проганяє зиму та розпочинає сільськогосподарський рік.

Зауважимо, що його значення як бога війни не було найпершим, бо Марса «вважають хтонічним божеством плодючості та рослин., до нього зверталися господарі земель, щоб він надав землям плодючість» [15, с. 119]. Його первинна функція, до кристалізації римського пантеону, — «охоронець спільноти... у Римі та інших італійських містах» [14, с. 130].

Розглянемо свята Мартина та його культ. Не дивно, що з ім'ям засновника чернецтва у Західній Європі — св. Мартин — пов'язані численні легенди та перекази. Його день за католицьким календарем (11 листопада) припадає на кінець сільськогосподарських робіт.

Святкування Мартина припадає на бабине літо, тому цей період називається у багатьох романських мовах «літо святого Мартина»: в італійській — *estate di San Martino* [5, с. 597]; в іспанській: *veranillo de San Martin* [4, с. 395]; у французькій: *l'été de Saint-Martin* [7, с. 665]; у португальській: *verão de São Martinho* [23, с. 1025].

Ретельний опис французької топоніміки, що має походження від св. Мартина, дає лектор Турського університету Ж.-М. Кудрерк у статті «Les toponymes «Saint-Martin» dans nos campagnes», де він перелічує назви приходів,

земельних господарств і наводить чотиризначні цифри назв з іменем св. Мартина [39].

А.Доза в етимологічному словнику особливих імен та прізвищ вказує, що ім'я Мартин виключно пов'язується із св. Мартином турським, «дуже популярним у Середньовіччі» та є «одним з найпоширеніших патронімів» [22, с. 420].

Щодо важливості культу Марса, пригадаймо, що в латинській мові його іменем був названий не тільки місяць березень (*mensis Martius*), але й день тижня — вівторок (*Martis Dies*). Такої уваги не мав жодний інший представник римського пантеону, навіть ім'я головного бога Юпітера згадали лише в назві четверга (*Iovis dies*). Ці дві назви, пов'язані з іменем Марса, спостерігаємо в кількох романських мовах.

Ім'я Марса в назвах днів тижня та місяців

Мова місяць/ день	латин- ська	фран- цузька	італій- ська	іспан- ська
березень	Martius	mars	marzo	marzo
вівторок	Martis Dies	mardi	martedì	martes

Отже, можна припустити, що у V ст. в Галлії, яка ще знаходилася до 476 р. у складі Римської імперії, могли співіснувати культ Марса з його давніми функціями покровителя плодючості та культ християнського св. Мартина, покровителя тварин. Можливо, саме зв'язок Марса з землеробством і привів до виникнення у святі Мартина обрядів, пов'язаних з питтям вина та пишними бенкетами (див. вище). Додамо, що на 11 жовтня припадали язичницькі свята *Meditripalia*, коли куштували нове вино [32, с. 748].

Отже, цілком зрозуміло, що і птах, який належав Марсу, почав стосуватися Мартина. Щоправда, не самі дятли *picus martius* чи *picus feronius*, але функціонально близька їм за священними ауспіціями *cornix* «ворона».

Святий Мартин та птах рибалочка. Розглянемо, як поширилося ім'я св. Мартина серед інших французьких назв птахів, а саме на птаха-рибалочку [8; с. 9].

Martinet-pêcheur (1315 р.) У старофранцузькій мові ця назва засвідчується 1315 р. для позначення птаха рибалочки *Alcedo atthis* [37, с. 279]. Перенесення найменування могло відбутися внаслідок зв'язку св. Мартина з птахами та, можливо, під впливом турської легенди: «Св. Мартин, який ішов по берегу річки в Турі, побачив одного дня зовсім **чорного** [підкреслено нами. — П.М.] птаха, який ловив маленьку рибку в прозо-

рій воді струменя. Святий Мартин, дивлячись на темного птаха, зробив йому знак [підлетіти]. Поганий рибалка (*vilain pêcheur*) одразу зупинився, а рибки звільнені швидко побігли по річці. «Ти слухняний», — сказав Мартин, отже я тебе винагороджу. Тепер птах рибалка скинув своє чорне оперення та радісно літав над річкою. Він став найкрасивішим птахом Турських долин, його крила відтворили колір райдуги, вони стали такими ж оксамитовими, немов шовк, та гладенькими, як емаль. «Я даю тобі моє ім'я, — каже Мартин, — тебе будуть звати мартин-рибалка (*martin-pêcheur*), бо я дозволяю тобі рибалити в моїх струмках та водоймах» [21, с. 240].

Проаналізуємо цю легенду та цитовану вище легенду з життєпису св. Мартина. У життєписі святий проганяє чорних птахів, які полюють на рибу, як на людські душі. Ці птахи — образи демонів, які полюють на християн. У турській легенді Мартин ніби перетворює цих чорних паганих птахів на різнобарвних та добрих. Тобто, легенда про птаха-королька — це продовження сюжету V ст. про птахів, названих *mergus*.

Зменшувальний суфікс у назві (*martin-et*) міг виникнути завдяки маленькому птаху рибалочці *Alcedo atthis* (довжина 17 см, розмах крил 27 см [15, с. 232]) порівняно з великою чорною вороною *Corvus corone* (довжина тіла 47 см [ор. cit., с. 380]) та з Великим бакланом *Phalacrocorax carbo* (довжина тіла — 100 см [ор. cit., с. 38]), від яких перенесене ім'я *martin* (див. вище).

Окрім вказаної вище легенди про зміну кольорів, птах рибалочка *Alcedo atthis* може також бути наближеним до птахів язичницького культу через подібність назв. Справа в тому, що птах-рибалочка у середньовічній латині (Конрад Геснер, «Історія тварин», 1555 р.), мав назву *picus marinus* — «морський дятел» [20, с. 165] (а також *cornix aquatica* «водяна ворона» [28, с. 551]). Тобто, це найменування можна поставити в один ряд з назвою *picus martius* «марсів дятел» (див. додаток Ж). Звернемо увагу, що прикметники *martius* та *marinus* мають однакові початкові склади.

З іншого боку, птах, який має безпосередній стосунок до легенди про Мартина, — це баклан (лат. *mergus*), котрий має ще одну назву *corvus marinus* — «морський крук» [17, с. 63].

І саме завдяки йому з'явилася назва *avis s. Martini* «птах святого Мартина».

Отже, рибалочка зовсім не випадково описується серед цих птахів. З кожним з них він утворює окрему асоціативну пару. Усім трьом він як птах кольоровий протистоїть птахам чорного кольору (дятел *Dryocopus major*, крук *Corvus corone* та баклан *Phalacrocorax carbo*). Останнє ілюструє легенда про перетворення рибалочки з чорного на різнобарвного

Назви птаха рибалочка від імен святих в італійських діалектах. Отже, додатковою причиною перенесення назви св. Марії на птаха-рибалочку може бути й те, що цей самий птах має у французькій мові має назву птах (св.) Мартина (*martinet-pêcheur* — «мартин-рибалка»), яка фіксується ще в 1315 [37, с. 279], та в італійській мові (*martin-pescatore* — «мартин-рибалка»), яку засвідчено у 1555 році. Ці назви назви від імені святого також могли вплинути на виникнення номінації, яка ототожнює цього птаха із святою Марією.

Проілюструємо це припущення діалектними назвами італійської мови: [29 с. 213–214]:

Таблиця деяких діалектних назв птаха рибалочки в італійській мові

Християнський антропоморфізм	К-кість похідних назв	Діалектні назви з даним коренем
S. Martino	16	літературна мова: <i>Martin pescatore</i> , Тортонна: <i>Martin pescadù</i> Оссола: <i>Martin pescadour</i> Ломбардія: <i>Martin pescòu</i> , <i>Martin piapess</i> Комо: <i>Martin pescador</i> , <i>Martin d'or</i> Вольтерра: <i>Martin pescadù</i> Бергамо: <i>Pescamartin</i> Генуя: <i>Martin pescoù</i> Неаполь: <i>Marteniello</i> , <i>Uccello di S. Martino</i> Сіцилія: <i>Aceddu San Martinu</i> Мессіна: <i>Martineddu</i> Сардинія: <i>Puzone de Santu Martinu</i> Мальта: <i>Ghasfur ta San Martin</i>
Santa Maria/ Madonna	6	літературна мова: <i>Uccel S. Maria</i> Венеція: <i>Osèlo de la Madona</i> Тоскана: <i>Uccello della Madonna</i> Піза: <i>Uccel Santa Maria</i> Рим: <i>Uccello della Madonna</i> , <i>Uccello Santa Maria</i>
(Santo) Nicola	2	Терра д'Отранто: <i>Nicola o Cola pescatore</i> , <i>Acieddru de Santu Nicola</i>
S. Pietro	2	Терра д'Отранто: <i>Pietro marinaro</i> Сардинія: <i>Pilloni de Santu Perdu</i>
S. Giovanni	1	Сіцилія: <i>Aceddu S. Giovanni</i>

Отже, як бачимо, цей птаха узагалі має п'ять імен святих, які утворюють в діалектах його назви, тому цілком природньо припустити, що діє певна модель «назва святого > назва птаха» [10].

Висновки. Виходячи з даних двох мов, вважаємо, що ім'я Марії було перенесене спочатку на птаха рибалочку, а потім на іншого, морського птаха як наслідок по-перше, загальної символіки птахів, як символів воскресіння. Причому першим свідком цієї події була свята Марія. По-друге, можливо, вибір саме рибалочки (*Alcedo atthis*), як птах Марії, міг бути зумовлений потужною символікою цього птаха у античності. Цей птах був дуже важливим для моряків. З іншого боку, свята Марія була покровителькою моряків, тому, можливо, саме рибалочка і став її

птахом. У французькій мові назва богоматері *mater cara* переноситься на морського птаха *Macronectes giganteus*. Причина, можливо, в тому, що цього птаха плутали з орлом-ягнятником (*Gypaetus barbatus*), а цей останній знаходиться серед птахів особливо важливих для римського язичницького культу ауспцій, пам'ять про які могла зберігатись у Середньовіччі. Отже, ми вважаємо, що назва птах Святої Марії є не випадковою, а має давню традицію, яка уходить своїм корінням у дохристиянські часи.

Вважаємо, подальші *перспективою подальших розвідок* могло би бути дослідження історію виникнення діалектних назв християнського походження птаха-рибалочки у романських мовах та дослідження даних малих романських мов.

Список використаної літератури

1. Аверинцев С.С. Мария. // Мифы народов мира. В 2-х тт.
2. Винничук Л. Люди, нравы и обычаи Древней Греции и Рима / Пер. с пол. В.К.Ронина — М.: Высш. шк., 1988. — С. 477.
3. Гиро П. Быт и нравы древних римлян. — Смоленск: Русич, 2000. — 315 с.
4. Испанско-русский фразеологический словарь / Под ред. Э.И. Левинтовой. — М.: Русск. яз., 1985. — 1075 с.
5. Итальянско-русский фразеологический словарь / Под ред. Я.И. Рецкера. — М.: Русск. яз., 1982. — 1056 с.
6. Клиггер В.П. Животное в античном и современном суеверии. — К.: Тип. Императ. Ун-та св. Владимира, 1911. — 360 с.
7. Компанець Т.М. Роль латинської орнітологічної лексики у формуванні природничо-наукової термінології сучасних європейських мов: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.19. — К., 1995. — 200 с.
8. Махлін П.Я. Походження української назви птаха мартин // Українська мова. — 2006. — №1. — С. 45–56.
9. Махлін П.Я. Антропонім *martin* у французьких назвах птахів // Мовознавство, 2007, №2. — С. 41–48.
10. Махлін П.Я. Птахи, охрещені іменами святих. Романські орнітоніми як християнські антропоморфізми // Індоевропейська спадщина в лексичі слов'янських, балтійських, германських і романських мов: семантичні та словотвірні зв'язки і процеси. — К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2013. — С. 388–396.
11. Публій Овідій Назон. Метаморфози. Пер. с лат. А.Содомори. — К., 1985. — С. 205.

12. Штаерман Е.М. От религии общины к мировой религии // Культура Древнего Рима. В 2 т. — М.: Наука, 1985. — Т. 1. — С. 106–210.
13. Штаерман Е.М. Социальные основы религии Древнего Рима. — М.: Наука, 1987. — 318 с.
14. Уваров А.С. Христианская символика. — М., 1908. — С. 156.
15. Фесенко Г.В., Бокотей А.А. Птахи фауни України: польовий визначник. — К.: Новий друк, 2002. — 412 с.
16. Французско-русский фразеологический словарь / Под ред. Я.И. Рецкера. — М.: Русск. яз., 1963. — 1111 с.
17. André J. Les noms d'oiseaux en Latin. — Paris: Librairie Klincksieck, 1967. — 171 p.
18. Belon P. L'histoire de la nature des oiseaux, avec leurs descriptions. En 7 livres. — Paris, 1555. — 381 p.
19. Brewer E.C. Dictionary of Phrase and fable. Philadelphia, 1898. — P. 863–864.
20. Buffon. Histoire naturelle. 10 Vol. — P. 1798–1802. — Vol. 9. — P. 319.
21. Cabard, B. Chauvet. L'Étymologie des noms d'oiseaux. Origine et sens des noms des oiseaux du Paléarctique occidental (noms scientifiques, noms français et étrangers). — Paris, 2003. — P.46.
22. Dauzat A. Dictionnaire etymologique de la langue française. — Paris, 1938. — 800 p.
23. Dicionário de português. — Coimbra: Porto editora, 1984. — 1072 p.
24. Dizionario etimologico italiano. Red.: Meldi D., Carassiti A.M. — Genova, 2003. — 1240 p.
25. Du Cange. Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis. 10 vol. Frankfurt: Typis Balthazaris Christophori Wustii, 1681. — Vol. 1. — 824 p.
26. Folklore, Myths and Legends of Britain, — London, 1977. — P. 43.

27. Gamilscheg E. Etymologisches Wörterbuch der Französischen Sprache. — Heidelberg, 1969. — 1320 p.

28. Gesner K. Historiae animalium. In IV libris. — Parisiis, 1551–1587. — Liber III de avium natura, 1555. — P. 814.

29. Giglioli E.H. Avifauna Italica. Elenco delle specie di uccelli stazionarie o di passaggio in Italia. — Firenze, 1886. — 622 p. — P. 213–214

30. Guiraud P. Dictionnaire des etymologies obscures. — Paris, 1982. — 525 p.

31. Migne P. Patrologiae cursus. — V. 30. — P. 684.

32. Murray. J. Augurium // A dictionary of Greek and Roman Antiquities. London, 1875. — p. 175.

33. Olina G. Uccelleria. Overo discorso della natura e proprietà di diversi uccelli e in particolare de che cantano, con il modo di prendergli, conosciergli, alle-

vargli, e mantenergli. — Roma, 1622. — 81 p. — P. 39.

34. Palazzi F. Novissimo dizionario della lingua italiana. Etimologico, fraseologico, grammaticale, ideologico, nomenclatore e dei sinonimi. 7 rist., — Milano, 1946. — 1405 p.

35. Prati A. Vocabulario etimologico italiano. — Milano, 1970. — 1097 p.

36. Pilci L. Il Morgante. Milano, Garzanti, 1989. — 1272 p.

37. Robert P. Dictionnaire alphabetique et analogique de la langue française. Tt. 1–9. — Paris: Le Robert, 1985. T. 6. — 1046 p.

38. Stappers H. Dictionnaire synoptique d'étymologie française. — Paris, 1913. — 959 p.

39. Toponymes, 1999. — Режим доступу: <http://compteur.francite.com/i3dpro/go.exe/go>

40. Vergilii Maroni. Aeneis. — Lipsiae: Teubner, 1878. — 356 p.

П. МАХЛИН

К ПРОИСХОЖДЕНИЮ НАЗВАНИЯ «ПТИЦА СВЯТОЙ МАРИИ» (ALCEDO ATTHIS) В ИТАЛЬЯНСКОМ И ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье рассматривается этимология итальянского и французского названия птицы зимородка «Святая Мария» и предлагаются причины перенесения этих названий. Истоки такой вторичной номинации, по мнению автора, следует искать в христианской символической та в дохристианских языческих ритуальных наблюдениях за птицами (ауспиции). Сопоставлено происхождение названия «Птица Святой Марии» и название «Птица Святого Мартина», которые относятся к одной и той же птице (Alcedo Atthis).

Ключевые слова: вторичная номинация, антропоморфизм, христианский антропоморфизм, этимология, романские языки, орнитоним.

P. MAKHLIN

TO THE ORIGIN OF THE NAME «THE BIRD OF SAINT MARY» (ALCEDO ATTHIS) IN ITALIAN AND FRENCH LANGUAGES

In the article the etymology of Italian and French name of the bird kingfisher (Alcedo Atthis) is observed and the reasons of the transferring of the names are proposed. The origins of such secondary nomination, one should search in the Christian symbolism and in the pre-Christian gentile ritual observations of birds (auspicial). The of the name «The Bird of Saint Mary» is compared with the name «The Bird of Saint Martin», which concerns to the same bird (Alcedo Atthis).

Key-words: secondary nomination, anthropomorphism, Christian anthropomorphism, etymology, Roman languages, ornithonym.

P. MAKHLIN

TO ORIGIN OF NAME «BIRD OF SAINT MARY» (ALCEDO ATTHIS) IN ITALIAN AND FRENCH LANGUAGES

In Italian language there is a name *uccello di santa Maria*, which has no explanation of its origin in etymological dictionaries. Existing French name *oiseaux de Notre Dame/Mère Carey* has not any clear explanation of the reason of nomination either. The first fixation in texts of the name *uccello di santa Maria* of the bird kingfisher (Alcedo Atthis) is the book *Morgante* by L. Pulci (1483). The bird Kingfisher is mentioned in pre-Christian and Christian legends as a certain symbol of resurrection. On the other hand Saint Mary was a witness of the Christ's resurrection, so this motive could be the reason for identification kingfisher and Saint Mary. French name *Mère Carey* is also used for the other bird — the bearded vulture (*Gypaethus barbatus*). And this bird is included into the list of special birds for auspicial rituals. So this bird could have long history of connection to gods. The bird kingfisher (Alcedo Atthis) in Italian language has got another nomination — *Uccello di san Martino/Martino-pescatore* «the bird of saint Martin/ Martin-fisher». This name appeared has an origin in Medieval Latin (1200) as *avis Sancti Martini* «the bird of Saint Martin» and registered in the context that is very similar to the auspicial rituals. The first French text with the name *oiseau saint Martin* «the bird of saint Martin» was fixed in 1250 and also in the context similar to auspicial rituals. The cults of Martius could be transferred to the cult of Saint Martin, and the latter could take some of Martius's accessories and characteristics, for instance, birds. Compare: *avis Martius* «the bird of Mars» > *avis Sancti Martini* «the bird of Saint Martin». So the names «the bird of Saint Mary» can appear as a result of several factors:

1) symbolism of the bird kingfisher and Saint Mary;
2) influence of the parallel name of the bird kingfisher «the bird of saint Martin», which has pre-Christian tradition, and connected to the auspicial rituals. The data from modern Italian dialects proved the suggestion, as they represent the names of Saints of the bird kingfisher, such as «the bird of Saint John», «the bird of Saint Lucia»,

«the bird of Saint Peter». It can signify that it could be even the semantic model of nomination, which originated from pre-Christian time and so has a long tradition. In fact, the nomination of Italian and French bird from the name of a saint is not accidental but it has more than 1000 years of history.

Стаття надійшла до редакції 10.11.2017

УДК 81'232 (045)

МЕЖЖЕРІНА Ганна

ФУНКЦІЯ МІЖЗНАЧЕННЄВИХ ЗВ'ЯЗКІВ ЛЕКСЕМ У ФОРМУВАННІ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ СХІДНОЇ СЛАВІЇ XI–XIII СТ.

У статті з'ясовано, які міжзначеннєві зв'язки на міжлексемному і внутрішньолексемному рівнях моделюють характерні риси фрагмента «соціально-етична оцінка особи» мовної картини світу Східної Славії XI–XIII ст. Дослідження проведене на матеріалі іменників і прикметників, які в писемних пам'ятках засвідчені в статичних соціально-етичних портретах людини.

Ключові слова: іменник, прикметник, соціально-етична оцінка, мовна картина світу, семантична структура слова, Київська Русь.

Вступ. Експлікація окремих фрагментів давніх мовних картини світу на основі реконструкції семантичних структур лексичних одиниць висвітлює не лише семантичні характеристики лексичних конститuentів картин світу, а й ті поняття морального, філософського, релігійного змісту, які є принципово концептуальними для носіїв мови.

Аналіз досліджень і публікацій. Давні мовні і концептуальні картини світу рідко слугують об'єктом дослідження через певні труднощі лінгвістичного та екстралінгвального порядку. Крім того, ретельності потребує вибір методики збору та препарування мовного матеріалу. Реконструкція фрагментів мовної картини світу Східної Славії періоду раннього Середньовіччя здебільшого проводилася шляхом аналізу лексико-семантичних угруповань (Г. О. Богатова, Г. М. Лукіна, Г. В. Межжеріна, В. Г. Меркулова, В. В. Німчук, В. І. Невоїт, І. П. Петльова, О. В. Прискока, А. В. Сібрук та ін.), опису етичних та естетичних категорій, які розкривають зміст антитези «добро і зло» (В. В. Колесов, В. М. Топоров) тощо. Свого часу нами було зроблено спробу експлікувати закодований в лексиці писемних пам'яток XI–XIII ст. фрагмент «соціально-етична оцінка особи» мовної картини світу часів Київської Русі, у лексико-семантичному дискурсі виявити ті структурні взаємозв'язки між соціально-етичними поняттями (*правдивість, добротин-*

ність, милосердя тощо), які формують зазначений фрагмент [4].

Постановка проблеми. У статті маємо на меті показати визначальну роль міжзначеннєвих зв'язків у формуванні мовної картини світу Східної Славії XI–XIII ст. Зокрема, передбачається з'ясувати, які міжзначеннєві зв'язки на міжлексемному і внутрішньолексемному рівнях моделюють відмітні риси фрагмента «соціально-етична оцінка особи» мовної картини світу часів Київської Русі. Дослідження проведене на матеріалі семантично об'єднаних оцінних іменників і прикметників, засвідчених у статичних соціально-етичних портретах людини в писемних пам'ятках. Основним джерелом матеріалу слугували писемні оригінальні й перекладні тексти XI–XIII ст. Зважаючи на те, що семантичні структури та особливості функціонування значної кількості лексем описані нами в попередніх публікаціях, а також з огляду на поставлене в статті завдання, зосередимося на деяких більш загальних моментах, не обтяжуючи виклад матеріалу численними деталями.

Міжзначеннєві зв'язки і моральна оцінка. Проведена експлікація фрагмента «соціально-етична оцінка особи» мовної картини світу часів Київської Русі показала, що закладена в семантиці оцінних іменників і прикметників соціально-етична, моральна оцінка людини корелює з відповідними філософськими